

JUDISKT LIV I MALMÖ

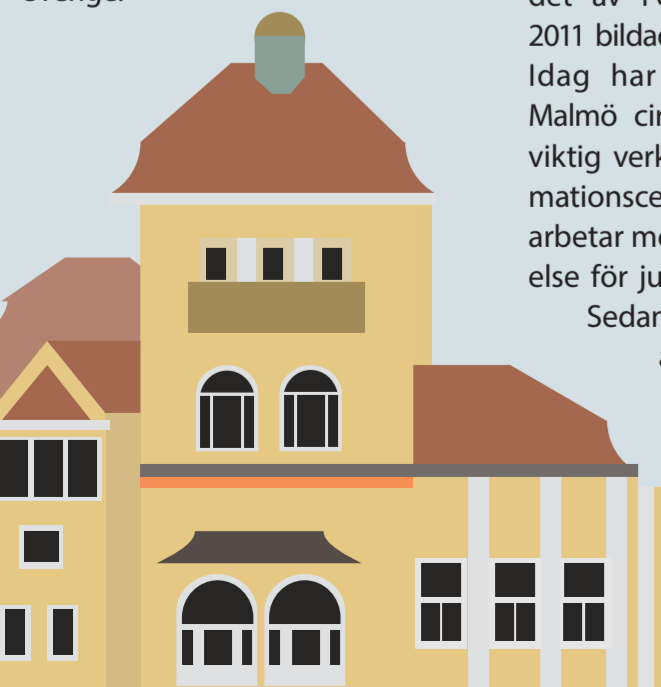
– en historisk kartguide

MALMÖS JUDISKA HISTORIA

Runt 1860 började de första judarna att permanent bosätta sig i Malmö. Det var välutbildade handelsmän från Polen och Tyskland, såsom Marcus Gellberg, Abraham Levy och Meyer Zadig. 1871 var de med och grundade Mosaiska församlingen, numera Judiska Församlingen Malmö, som då uppgick till cirka 250 medlemmar. Året därpå inrättades Judiska begravningsplatsen och 1903 invigdes församlingens synagoga. En rabbin utsågs och cheder (undervisning) inleddes.

Under 1800-talets senare del påbörjades en invandring till Malmö av östeuropeiska judar som flytt undan fattigdom, pogromer och hotet om att bli utskrivna i den ryska tsarens armé. Många bosatte sig i Gamla staden i kvarteret Jerusalem tillsammans med andra fattiga Malmöbor, och senare även kring Möllevången. De försörjde sig bland annat på handel och hantverk. Många var ortodoxa och talade jiddisch, andra inte. En del var socialister och tillhörde Bund, den judiska arbetarrörelsen i Sverige.

Med den ökade invandringen växte församlingen och därmed även behovet av föreningsverksamhet. Föreningar såsom Judisk Ungdom, Malmös Judiska Teatersällskap och Sportklubben Hakoah bildades.

I avsaknad av ett eget församlingshus hyrde de in sig i olika fest- och möteslokaler i staden såsom Restaurang Kungsparken, Stadt Hamburg, Folkets Hus och Sirius-Orden.

Under 1930- och 1940-talen anlände många judiska flyktingar till Malmö som flytt eller räddats från Nazi-Tyskland. Judiska Församlingens sociala verksamhet ökade markant och nya föreningar tillkom såsom 1945 års Räddade Judar i Malmö. En judisk förskola startade och 1961 invigdes det judiska församlingshuset.

I slutet av 1960-talet anlände cirka 3 000 polska judar till Sverige som flytt från det antisemitiska Polen. En del kom till Malmö. 1973 hade församlingen 2 500 medlemmar.

På 1990-talet märktes en ökad antisemitism, vilket ledde till grundandet av Förintelsens Ögonvittnen. 2011 bildades Egalitära Synagogan. Idag har Judiska Församlingen Malmö cirka 500 medlemmar. En viktig verksamhet är Judiska Informationscentret som på olika sätt arbetar med att skapa större förståelse för judisk kultur och identitet.

Sedan 1999 tillhör judarna en av Sveriges fem erkända minoritetsgrupper.

SYMBOLER & ATTRIBUT

Menoran – den sjuarmade ljusstaken är en av de äldsta judiska symbolerna, som bland annat nämns i Toran. Menora betyder lampa på hebreiska.

Davidstjärnan – den sexuddiga stjärnan har använts som symbol även i andra kulturer än den judiska. Idag förknippas den med judisk identitet.

Chai – hebreiskt tecken för liv. Vid en skål brukar man säga: L'Chaim – Skål för livet!

Miriams hand – en symbol som ska beskydda och bringa tur. Den används även inom islam, men kallas då för Fatimas hand.

Mezusa – en liten kapsel med textavsnitt ur Toran som brukar sitta vid varje dörrpost i judiska hem.

VILL DU LÄSA MER?

Förintelsens Ögonvittnen: minnesskrift med bidrag från Förintelsens ögonvittnen, Malmö av Ulla-Lena Cavling & Harry Rubinstein (red. 2004)

Judar och andra Malmöbor: 1860–1910 av Arne Järtelius, publicerad i Elbogen (2015)

Judarna i Malmö – Religion, tradition och integration: Judar och andra Malmöbor 1911–1932 av Arne Järtelius, publicerad i ALE (2017)

Judar och andra Malmöbor: 1933–1951 av Arne Järtelius (2021)

Judisk släktforskning av Thomas Fürth & Mikael Hoffsten, Sveriges släktforskarförbunds skriftserie nr. 7 (2020)

Judith & Abram: överleva minnas berätta sammanställd av Henrietta Stein (2019)

Källor till judarnas historia i Sverige av Carl Henrik Carlsson, Skrifter utgivna av Riksarkivet (2021)

Mosaiska församlingen i Malmö 1871–1971. Minnesskrifter från 75 år & 100 år

Templets sten föll på Föreningsgatan: Malmös synagoga 100 år av Claes Fürstenberg, Jan Mark & Merja Diaz (red. 2003)

Zadig – en entreprenörsfamilj i Malmö av Arne Järtelius, publicerad i Elbogen (2012)

UPPTÄCK STADEN!

Kartguiden du håller i din hand innehåller ett 40-tal platser i staden. Varje plats an knyter till en byggnad, person, verksamhet eller händelse som speglar Malmös judiska liv under drygt 100 år.

Den judiska historien är en del av stadens gemensamma historia. Den är mångfacetterad och komplex. De judar som kommit till Malmö under olika tidsepoker har haft skilda förutsättningar. Även religiösa och politiska uppfattningar har varierat över tid. Trots det har det bildats en stark, aktiv judisk församling och ett rikt

föreningsliv som samlat och förenat stadens judar.

I kartguiden presenteras ett urval av de historier som finns att berätta. Materialet har hämtats från arkiv och litteratur, men också via samtal med nu levande personer. Fortsätt gärna att dokumentera och fylla på med fler berättelser!

Vår förhoppning är att kartan ska väcka nyfikenhet och en djupare förståelse för stadens judiska liv då som nu.

Malmö Stadsarkiv

I samarbete med Judiska Församlingen Malmö och Judiska Kulturföreningen 1945 i Malmö, samt Arne Järtelius, författare och forskare i ämnet svensk-judisk historia.

Producerad 2020 av Malmö Stadsarkiv med bidrag från Malmö Forsknings- och Planeringsförening och Malmö Kulturhistoriska Förening. Projektid: Karin Sjöberg, Malmö Stadsarkiv. Text och research: Karin Sjöberg och Olle Nordquist, Malmö Stadsarkiv. Illustrationer: Jakob Warg. Layout: Creuna

Trycksak 5041 0004

PLATSER & PERSONER

- Jules (Julius) Berman (1902–1962)** *Skeppsbron 3*

Når Jules var 11 år flyttade familjen till Skeppsbron där fadern Jacob Berman, som invandrat från Polen 1895, grundade J. Bermans beklädnads-magasin. Den unge Berman började läsa juridik men övergick till journalistik och författarskap. Under pseudonymen ”Röda Nejlikan” blev han en välkänd kåsör i veckopressen. Han skrev också ett antal romaner med självbiografiska Malmömotiv såsom ”Josef gör karriär”.

- Svea och Savoy** *Norra Vallgatan 62* 1862 byggdes Hotell Svea på denna plats. Här grundades 1872 Sveriges näst äldsta gymnastik-förening som tog namnet Svea. Initiativtagarna var tyska affärsmän och näringsidkare som flyttat till staden, däribland bröderna Ferdinand och Philipp Zadig, samt Alexander Levy. Hotellet fick sitt nuvarande namn 1902 och 1914 byggdes det karakteristiska hörnhuset. Hotell Savoy var bland annat mötesplats för Judiska Kulturella Klubben.

- Jom Ha'atzmaut, Rådhuset** *Stortorget* Israels självständighetsdag "Jom Ha'atzmaut" infaller den 5 Ijar i den hebreiska kalendern, vilket brukar vara i slutet av april eller i maj, och firas av judar världen över. Vid Israels tioårsjubileum 1958 bjöds ambassadörerna Chaim Yahlil till Malmö för att delta i firandet. Det uppmärksammades med gudstjänst i Synagogan och barnfest i Ungdomens Hus. Festligheterna avslutades i Knutsalen på Rådhuset med ca 400 gäster. Ambassadören höll ett tal som avslutades med en varm önskan om fredens bevarande i Israel.

- Mäster Hans Café** *Stortorget 6* Caféet var under en period en informell mötes-plats för några av de polska judar som flytt det antisemitiska Polen i slutet av 1960-talet, Pildammsparken vid Margaretapaviljongen var en annan. 1974 bildades Föreningen Polska Judar i Skåne som varksam till 1994. I en klubblokal på Rosengård samlades de äldre för att läsa tid-ningar, lyssna på föredrag och spela kort, medan de yngre hade fester med diskotek.

- EPA** *Södergatan 16* 1934 öppnade affärsvaruhuset EPA (Enhetspris AB), som grundats av de judiska företagarna Josef Sachs och Herman Gustav Turitz från Stockholm respektive Göteborg. Precis som flera andra judisk-ägda butiker i staden utsattes EPA för vandalism och skadegörelse i form av målade hakkors och antisemitiska slagord. Ett flertal unga nazister dömdes för trakasserierna. Redan 1923 startades i Malmö den antisemitiska tidningen "Blixten" som publicerade listor över judiska företag med uppmaning till bojkott.

- Nessims mattor** *Södergatan 18* Jean Benschoam Nessim föddes i handelsstaden Varna, Bulgarien. Sommaren 1914 kom han till Malmö för att visa mattor på Baltiska utställningen. Krigsutbrottet innebar att han stannade kvar och grundade Orientaliska mattaffären, senare känd under namnet Nessims. På denna adress öppnade han affär 1934. I dottererson Jacques Sverups roman "Shimonoffs längtan" (1983) är huvudperso-nen baserad på J.B. Nessims liv.

- WIZO, Palladium** *Södergatan 15* I det gamla biografpalatset bildades den första WIZO-gruppen i Skåne 1933. Syftet var att stödja kvinnor och barn i uppbyggandet av Palestina. Pengar samlades in genom basarer och välgören-hetsfester. De träffades i hemmen på s.k. synjutor. WIZO är allmänt känt i judiska kretsar och enga-gerar kvinnor världen över. Women’s International Zionist Organization grundades 1920.

- Pienza (Uppförd 1992–1993)** *Konstnär: Staffan Nihlén* *Raoul Wallenbergs park* Skulpturen uppfördes för att hedra minnet av den svenske diplomaten Raoul Wallenberg och hans arbete i Budapest 1944–45. Han räddade tusentals judar undan Förtintelsen innan han fördes bort av sovjetryska trupper. Verket ska symbolisera den låga av hopp som tändes bland 1000-tals judar.

- Zadigs tvåfabrik** *Stora Nygatan 42* Här startade Meyer Zadig en tvåfabrik 1865. Han tillhörde de tyska judar som tidigt bosatt sig i sta-den och blivit svenska medborgare. Under mer än 80 år växte hans företag till en betydande tvål- och parfymerikoncern, förvaltat av flera generationer Zadig. Han var även en av grundarna av Judiska Församlingen 1871.

- Leopold Marcus (1891–1950), Sirius-Orden** *Rundelsgatan 17* Marcus grundade Malmö Zionistförening 1929 och verkade som socialföreståndare i försam-lingen under 15 år. Vid hans död arrangerades i Sirius-Ordens lokaler en minnesafton med ca 175 deltagare. Till hans ära planterades enlund med hans namn i Israel. Insamlingen sköttes av Keren Kajemet, en 100-årig rörelse som samlar in pengar för att plantera träd i Israel. Många minns förtaran-de de gamla blåvita KKL-bössorna som fanns i nästan varje judiskt hem.

- Kvarteret Jerusalem** *Stora Kvarngatan 51* Kvarteret var före rivningen på 1960-talet ett myller av hus och människor. Många fattiga judar bosatte sig här i slutet av 1800-talet. De hade flytt från sina hemländer, undan pogromer och fattigdom. Bagarmästare Carl Josef Inden, tyskfödd katolik, drev bageri och butik i hörnet Rundelsgatan/Stora Kvarngatan. Hos honom fick judiska husmödrar utan egen ugn möjlighet att grädda sitt sabbatsbröd.

- Novilla** *Stora Trädgårdsgatan 4* Innan synagogan på Föreningsgatan var byggd fick Judiska Församlingen hyra olika gudstjänst-lokaler i staden. I fastigheten Novilla, som revs på 1960-talet, hyrde man in sig under åren 1875–1882 och 1896–1898. Övriga hyresgäster var Frälsnings-armén, samt en restaurang och ökällare. De båda utskänkingsställena var populära bland stadens ibland ganska högröstade husarer, vars kaserner låg vid det närbelägna Drottningtorget.

- Barnträdgården Chinuch** *Östra Förstadsgatan 1* Före rivningen på 70-talet låg här den judiska förskolan som öppnade 1954. Chinuch betyder utbildning/undervisning på hebreiska. Den första lärarinnan var Alice Wolfsörnld. 1957 framträdde barnen offentligt för första gången på religions-skolans traditionella Chanukka-fest. Inför en fullsatt teatersalong på Ungdomens Hus bjöd de på teater, sång och dans. Allt framfördes på hebreiska. Chanukka är en judisk fest som firas åtta dagar i december. Varje dag tänds ett ljus i Chanukkian, en åttaarmad ljusstake med en nionde arm för ett hjälpljus.

- Den tränga porten mot Friheten (Uppförd 2007)** *Konstnär: Solveyg Schafferer* *Värnhemstorget* Minnesmärke över Svenska Röda Korsets aktion i Tyskland våren 1945. De Vita bussarna räddade sannolikt ca 17 000 lägerfångar till Sverige, här-ibland judar från koncentrationslägren There-sienstadt och Ravensbrück. Det uppfördes och bestokades av norska före detta lägerfångar som tacksamhet för den svenska insatsen.

- Malmö Judiska Teatersällskap** *Värgatan 11* Sällskapet framförde ett flertal pjäser på jiddisch. Här, på det som då var Malmö Folkteater, spelades 1934 "Sore Scindel von Johopiz", en komedi av Josef Latoiner. Året innan framfördes, på Folkets Hus, den bejublade föreställningen "Die brüder Lurje" av Jacob Gordon, av vissa kallad judarnas Shakespeare. Ledande krafter i sällskapet var Dora och Salomon Winitsky.

- Gamla Judiska Begravningsplatsen** *Föreningsgatan 46* Judiska Församlingen bildades 1871. Det första uppdraget var att skaffa medel och tillstånd för att upprätta en begravningsplats med kapell. Den förste att begravas var Moses Kallvariskys pojke från Lund, därefter begravades ytterligare fem barn. Året var 1873 och barnödligheten var stor.

Enligt judisk sed genomför begravningsällskapet Chevra Kadisha en religiös tvugning av den döde innan jordfästningen. Inga blommor är tillåtna. Vid besök läggs enligt tradition en sten på graven. 1978 upprättades Nya Judiska Begravningsplatsen på Östra kyrkogården.

- Michel (Misha) Rabinowitz (1891–1915)** *Gamla Judiska Begravningsplatsen* *Föreningsgatan 46* *Kvarter F, gravnummer 0162* Misha drunknade i Öresund 1915, 26 år gammal. Han var son till författaren Sholem Aleichem, en av förgrundsgestalterna inom jiddischspråkig litte-ratur. Mest berömd är Aleichem för sina berättelser om mjölkutköparen Tevje. Musikalen "Spelman på taket" bygger på dessa berättelser och hade premiär på Broadway 1964. I Malmö sattes den upp första gången 1968 med Cornelis Vreeswijk i huvudrollen.

- Till minnet av krigets offer (Uppförd 1949)** *Konstnär: Willy Gordon* *Gamla Judiska Begravningsplatsen* *Föreningsgatan 46* Monumentet hedrar de judar som undkom Förtintelsen men avled då de anlät till Malmö-området. Deras nationella ursprung anges på verket. Ett hundratal ligger begravda vid avgräns-ningen mot S:t Pauli Norra kyrkogård. Verket är också en symbol för Förtintelsen, därav askan från Auschwitz vid dess bas. Inskriptionen på hebreiska lyder "Åt de heliga martyrerna som gav sitt liv för att helga guds namn". De staplade stenblocken ska symbolisera klagomuren i Jerusalem. Varje höst anordnas en särskild minnesceremoni vid monumentet.

- Anna Grünewald-Goldman (1890–1977)** *Kungsgatan 188* Operasångerska vid Kungliga Operan och syster till konstnären Isaac Grünewald. På väg till en konsert på Tivoli i Köpenhamn träffade hon sin blivande man och flyttade till Malmö 1919. Hon blev en viktig del av det judiska församlingslivet och var under en tid ordförande i WIZO Malmö (Women’s International Zionist Organization). Under krigsåren deltog hon aktivt i flyktinghjälpen och fick danska frihetsmedaljen för sin insats. Här i familjens bostad bjöd Anna ofta in unga flyktingar. Vid flygeln sjöng hon en "En judisk mamma" på jiddisch så att alla grät.

- Tekla Åberg högre allmänna läroverk för flickor (1857–1940)** *Kungsgatan 16* Vid selekskiftet 1900 var urmakare Salomon Margolinskys fem döttrar; Hanna, Rakel, Rosa, Mary och Eva inskrivna på skolan. Fadern som kommit från Polen, fick svenskt medborgarskap redan 1874. Skolan hade gott anseende och blev det första läroverket utanför Stockholm där flickor fick ta studenten. 1904 invigdes en ny skolbyggnad i Magistratsparken.

- Lars Jönsson Kött & Charkuteri** *Löjtnantsgatan 4* Handelsfirman Lars Jönsson drev en rad livsmedelsbutiker runt om i Malmö. Under 1930–1950-talen såldes kosherisklakt kött i affären på Löjtnantsgatan. För att kött ska betraktas som kosher – lämpligt – krävs att en rad religiösa regler efterlevs i samband med slakten. På 60-talet kunde man handla kosherkött och andra varor på Malmö Kosher Livs på Skolgatan 2 och Koscher Center A.B. på Carl Herslowsgatan 7.

- Synagogan** *Föreningsgatan 34* Malmö Synagoga, med ortodox inriktning, bestokades av församlingen och invigdes 1903. Representanter från staden och landets andra judiska församlingar närvarade. Den i Malmö flitigt anlitade arkitekten John Smedberg hade hämtat inspiration från studieresor i Tyskland. Stilen är morisk och i våra dagar unik, då de flesta liknande synagogor förstördes av den nazistiska regimen på 1930-talet. Sedan 2011 finns även Egalitära Synagogan i Malmö, med en sedan starten kvinnlig rabbin. Synagoga betyder samlingsplats på grekiska.

- Rabbin och rabbinessan Wohlstein** *Betaniaplan 1* Här bodde Dr Joseph Wohlstein, församlingens första utbildade rabbin, med familj. Det sägs att "deras gästfrihet var stor och att i hemmet trivdes glädjen". Under Wollsteins år som rabbin (1900–1932) stärktes relationen mellan stadens judar och kristna, och begravningsällskapet Chevra Kadisha bildades. Det blev även tillåtet för judiska elever att göra studentskrivningar efter sabbatens slut på lördagar. Hustrun Jenny, utbildad lärarinna och född i en släkt av rabbiner, kallades "rabbinessan". Hon intresserade sig för pedagogiska frågor, bedrev välgörenhet och skrev dikter vid bröllopsfester. Rabbi betyder mästare på hebreiska.

- Församlingshuset** *Kamrerargatan 11* 1962 invigdes judiska församlingshuset, ritat av arkitektfirman Jaenecke & Samuelsson. Byggnaden rymde kansli, samlingslokaler, skola, restaurang med bar, bibliotek, Mikve (rituellt bad), samt pen-sionärsbostäder. Under åren har huset besökts av såväl medlemmar som inbjudna gäster. 1972 höll Gideon Hausner, justitiekansler i Israel 1960-63 och åklagare i Eichmannrättegången, ett föredrag här. På 80-talet skedde en ombyggnad av huset för att öka säkerheten. Den ursprungliga arkadgången ersattes av en fast vägg, samt med en ingång av kross- och skottsäkert material.

- Jom Kippur i Filadelfiakyrkan** *Karlskronaplan 3* Hösten 1943 flydde danska judar till Malmö. Judiska Församlingen hjälpte till med mat och husrum. Under Jom Kippur (Försoningsdagen) upplät Filadelfiakyrkan sin lokal för en judisk gudstjänst, efter-som synagogan på Föreningsgatan var fullbesatt. Korset täcktes med vit duk och bland danskarna fanns såväl kantor som kör. Skånska Aftonbladet beskrev hur högtiden präglade gatulivet; om judar i mörka kläder, om droskchaufförer som körde till och från Karlskronaplan, och om bussar med enbart judiska passagerare.

- Willy Gordon (1918–2003)** *Nobeltorget* Skulpturen "Hommage à Axel Danielsson" är gjord av Willy Gordon, känd modernistisk konstnär som uppförde flera offentliga konstverk i Malmö. Han kom hit som 7-åring från nuvarande Lettland. Fadern Israel blev kantor i Judiska Församlingen. Gordon studerade bland annat på William Zadig's skulpturskola. 1945 uppfördes en av hans tidigae verk "Flykten med Torah" vid Stockholm Stora synagoga. Danielsson var socialdemokrat och grundare av tidningen Arbetet.

- Mauritz Lewinson (1902–1966)** *Folkets Hus, Olof Palmes plats 1* Södra Teatern etablerades 1947 som en del i det nyöppnade Folkets Hus. Bland de tidiga upp-sättningarna märks "Pippi Långstrump" i vilken skådespelare Mauritz Lewinson både medverkade och regisserade. Under flera decennier uppträdde han bland annat i Malmörevyn, på Folkets Hus, Hipp och Pildammsteatern. Med framträdanden i Sveriges folkparker blev han rikskändis. Dessut-om medverkade han gärna vid judiska arrange-mang och fester. Hans judiska namn var Moshe Levinsohn.

- Moriska Paviljongen** *Folkets Park* Malmöarkitekten Aron Krenzisky fick i uppdrag av arbetarrörelsen i Malmö att rita ett nöjespals i parken. Den uppfördes i morisk stil och invigdes 1902. Orientalismen var en utbredd estetisk ström-ning som låg i tiden. Krenzisky, medlem av Judiska Församlingen, utförde även skisser och kostnads-förslag till den nya synagogan. Uppdraget gick istället till John Smedberg. "Moriskan" är alltjämt en betydande plats för stadens kulturliv.

- Lea Gleitman (1924–)** *Friisgatan 28* Lea Gleitman överlevde Förtintelsen och kom till Malmö 1946. Hon fick jobb på Malmö Strump-fabrik, som så många andra kvinnliga överlevande. Därefter arbetade hon på Eiser Trikfäbrik som låg i denna röda tegelbyggnad. För att förbättra sin svenska fick hon Selma Lagerlöfs roman "Jera-salem" av en arbetskamrat. Tillsammans med andra överlevande bildade hon Förtintelsens Ögonvit-ten 1991. Fram till 2020 har Lea inför tusentals skolelever vittnat om sina upplevelser.

- Malmö Stadsarkiv** *Bergsgatan 20* I tidningen Arbetets gamla lokaler från 1939 ligger numera stadens arkiv. Här förvaras äldre dokument och bilder som rör personer, platser och händelser ur Malmö historia. I samlingarna finns material om judiskt församlings- och föreningsliv, om Sport-klubben Hakoah och Zadigs affärsverksamhet, men också om flyktinghjälp och skolelevers brev till Förtintelsens Ögonvittnen.

- Möllevången** *Möllevångsgatan 45* På 1920-talet var många östeuropeiska judar bosatta kring Möllevången. Hantverkare, skräddare och skomakare med familjer trängdes i ett rum och kök. Här bodde exempelvis skolbarnen Mane och Basja Ribersky, som kommit med sina föräldrar från dåvarande Ryssland 1910. Överallt lekte barn och vid Suckot (Lövhjuddofesten) sågs en och annan lövhudda på gårdarna. Sommarlovet till-bringades i närliggande Folkets Park eller i Sibbarp, där ett badliv utvecklades.

- Zendes klänningar** *Södra Förstadsgatan 90c* På 1950-talet fanns flera judiska affärsinnehavare på denna gata, såsom Alexandria Levinson, vars smeknamn var Zende. I butiken jobbade även syster Selma. De var åtta syskon. Fadern Chajm Hillel Levinsohn kom från Litauen 1882. Han blev Judiska Församlingens "shammes" (vaktmästare) 1899–1932. Modern Judith kom 1876 från Polen. Hon sålde fisktröjor på Limhamn för att dryga ut hushållskassan.

- Jiddischbiblioteket** *Norra Skolgatan 10 A–B* Efter en insamling bland stadens östeuropeiska judar lades 1909 grunden för ett bibliotek med litteratur på jiddisch. Malmö Arbetarbibliotek åtog sig att gratis binda in böckerna och utlåning ägde rum här i dåvarande Folkets Hus. Biblioteket omfattade ca 750 band. Folkets Hus, sedermera Ungdomens Hus, användes ofta vid olika judiska sammankomster innan församlingshusets tillkomst. Idag är jiddisch ett av fem erkända minoritetsspråk i Sverige.

- Lachmanska badet** *Föreningsgatan 18* År 1902 uppförde direktör Lauritz Lachman ett "folkbad för alla" vid sitt bostadshus, ritat av domkyrkoarkitekt Teodor Wählin. Här erbjuds bad i olika kyrklasser. Vid den här tiden hade inte alla tillgång till bad i sin bostad. Överst låg tvätteri och tvättort. Hit kom flyktingar 1945 för att saneras. Badet, även kallat Centralbadet, upphörde på 1970-talet. Idag kvarstår endast portaler, bostad och badhusets entrérom.

- Föreningen 1945 års Räddade Judar** *Triangeln, i hörnet vid Föreningsgatan* Här låg tidigare arbetsförmedlingens lokaler. 1946 användes huset av den nybildade "Föreningen 1945 års Räddade Judar". Överlevande, såsom Lea Gleitman och hennes syster, bodde där. De delade rum med två andra flickor. Varje kväll serverades en koshermiddag i restaurangen för en billig peng. Föreningen arbetade för att skapa gemenska bland flyktingar och värna den judiska kulturen. Sedan 1991 heter den "Judiska Kulturföreningen 1945 i Malmö".

- Församlingsexpedition** *Klostergatan 8* I denna byggnad låg tidigare Judiska Försam-lingens expedition. Den flyttades hit 1945 då det behövdes större lokaler än vad kontoret på Helm-feltsgatan 5 kunde erbjuda. Detta på grund av ökad flyktinghjälp och därmed en växande admini-stration. Samma år öppnades ett särskilt kontor på Klostergatan 2 för enbart flyktingärenden.

- Fylgia Zadig (1921–1994), Operan (f.d. Malmö Stadsteater, uppförd 1944)** *Östra Rönneholmsvägen 20* Fylgia växte upp i Malmö, dotter till direktör Viggo Zadig och författare Ester Norinder-Zadig. Hon utbildade sig på Calle Flygares scenskola i Stock-holm. På 1940-talet startade karriären som film-skådespelerska vid SF (Svensk Filmindustri). Hon var även verksam på flera av landets teaterscener. 1982–1983 medverkade Fylgia i "Maratondansen" på Malmö Stadsteater.

- Sportklubben Hakoah** *Fersens väg 5* I hörnhuset på Café Prinsen bildades 1928 Hakoah, vilket betyder styrka på hebreiska. Bakom initiativ-et stod idrottsentusiaster inom Judisk Ungdom som redan 1921 hade spelat en inofficiell judisk fotbollslandskamp mot danska Hoivri Hazoir i Köpenhamn. SK Hakoah blev en självständig förening 1932. Förutom fotboll utövades bland annat bordtennis, brottning, handboll och bridge. Från 1939 fick kvinnor bli medlemmar. Klubben har även välkomnat icke-judiska medlemmar.

- Cheder, S:t Petri Skola** *Fersens väg 1* Cheder är ett hebreiskt ord för "rum" och ett äldre namn för skolundervisning i judisk religion, historia och hebreiska. Redan i slutet av 1800-talet gavs de judiska barnen i Malmö tillåtelse att gå på cheder istället för kristendomundervisning. Religions-skolan drevs av Judiska Församlingen med dess religionslärare eller rabbin på någon av de kom-munala skolorna. Än idag är det många som minns chedern på S:t Petri Skola.

- Sederowskys affärer** *Södra Förstadsgatan 7* 1954 blev hemmafru Sonja Sederowsky Gavatin änka med tre barn. Hon var utbildad barnträd-gårdslärarinna, men fick nu överta maken Rudolf's och svärfadern Herman Sederowskys stora affärs-verksamhet med modevaruhus och klädbutiker. I denna hörnbyggnad låg herrekiperingen Rekord, som senare övergick till att sälja dam- och tonårskläder. En annan affär var Magasin Moderne som på 60-talet blev känd för sitt sortiment av extra stora storlekar för kvinnor. När Moderne revs 1974 för att lämna plats åt nuvarande stadshuset flyttades sortimentet till Rekord.

- Morescobron** Bron är den enda offentliga plats i Malmö som uppkallats efter en jude, dansken Jacob Heinrich Moresco. Han grundade en firma för tillverkning av kappor och pålsar i Köpenhamn på 1850-talet. Dotterbolaget AB Moresco etablerades 1890 på Torggatan 2 i Malmö. Inför Nordiska industri- och slöjdtställningen 1896 lät företaget uppföra en bro i Torggatans förlängning. Dagens bro ligger på samma plats som den ursprungliga.

- Till Erinran (Uppförd 1951)** *Konstnär: Axel Wallenberg* *Slottsparken öster om Fersens väg, mitt emot Stadsbiblioteket.* 1945 utlyste Malmö stad en tävling om ett min-nesmärke i Sibbarp för att uppmärksamma den danska flyktingtrafiken över Öresund under andra världskriget. Cirka 7000 danska judar flydde över sundet 1943. Denna skulptur var ett av bidragen. Den ansågs dock ha en "alltför intim och spröd ka-raktär för platsen" och vann därför inte tävlingen. Det vinnande bidraget gjordes av Bror Marklund och invigdes 1950 i Sibbarp.

- Harry Rubinstein (1920–2007), Malmö Borgarskola** *Regementsgatan 36* Rubinstein föddes i Malmö. Fadern var rysk jude, skräddare och socialist. Harry var språklärare och studierektor på Malmö Borgarskola. Hans engagemang i församlingen och intresse för judisk kultur var stort. Han verkade som skribent, bland annat i Judisk Krönika och i lokal media. 1945, när skolan blev reservsjukhus för f.d. koncentrations-lägerfångar, var Harry flyktingkurator i församling-en. Från 1991 till 2007 ledde han gruppen Förtint-lsens Ögonvittnen. Harry var gift med Cesia, som överlevt Förtintelsen. Hon var ett av de ögonvit-ten som brukade föreläsa på Borgarskolan.

- Judisk Ungdom** *Casino Cosmopol i Kungsparken* Judisk Ungdom (1918) blev en stark, samlande kraft bland stadens judar. De ordnade klubbafnar med föredrag och dans, studiecirklar, men också lägerverksamhet för judiska ungdomar i Norden. På f.d. Restaurang Kungsparken arrangerades 1933 en omtalad afton för att hylla Israels nationalopet Chajim Nachman Bialik. Samma år skrev författaren och konsthistorikern Ragnar Josephson dikten "Ungdom" tillägnad klubben vid 15-årsjubileet.

Starka ungdom, mörka ungdom/ Hatvind sveper in från havet/ och du står ensam med nakna sinnen i den vilda väderleken./ Fyll med havets salt din lunga./ Låt orkanen brottas med dig./ Även lögnens vind kan hårdas./ Även gyttejbad kan rena./ Väx dig stark i smådestormen./ stark att kuva hjärtats vrede./ stark att glädjas, stark att älska./ stark att tro på livets skönhet.

- Malmö Museer/Malmöhus slott** *Malmöhusvägen 6* Tiotusentals f.d. koncentrationslägerfångar ankom till Malmö 1945 genom olika räddningsinsatser. Skolor, samlingslokaler, museet på Malmöhus slott och den numera rivna tennisstadion blev tillfälliga flyktingförläggningar. Utanför museet står en av de Vita bussar som ingick i Svenska Röda Korsets räddningsaktion till Tyskland.

- Kekiel Jokowicz (1819–okänt dödsår)** *Hjorttackegatan 23* Kekiel Jokowicz var förmodligen den första juden att permanent bosätta sig i Malmö. Han kom från Polen till Malmö 1858/59 och hyrde en lägenhet i ett hus på denna plats. I hans ansökan om med-borgarskap 1865 framgår att han antagit namnet Kekiel Landsberg och titulerats som handlare. Nuvarande hus uppfördes 1883.

- B'nai B'rith Malmölogen** *Västergatan 9A* Malmölogen bildades 1952 och 1956 invigdes deras logelokal i huset, två trappor upp. Den fick även användas av andra judiska föreningar i avsaknad av egna lokaler. Enligt en artikel i Judisk Krönika låg rökslingorna blå över bridgeborden när bridgeklubben Makkabi samlat sina 60 medlem-mar till tävling och lektioner. Kvällen därpå vänta-de jazz och dans med Judisk Ungdom. Malmö-logen har numera sitt säte i församlingshuset. Den första logen grundades i New York 1843. Idag är B'nai B'rith en världsomfattande organisation.

